

Tekenen in de tijd 207

9-15 juli 2023

Vrijdag viel het kabinet. Daarmee is niet alleen een regeringscrisis blootgelegd, maar een maatschappelijke crisis. Wij weten niet meer hoe wij als samenleving vooruit kunnen komen. Erik Borgman stelt dat uitgerekend de theologie hiervoor belangrijke bronnen in huis heeft.

Vrijdag 6 juli viel het vierde kabinet Rutte. Van meerdere vastgelopen dossiers – de toeslagenaffaire, de afwikkeling van de aardbevingsschade in Groningen, de stikstofcrisis – werd de vraag hoe de vastgelopen asielopvang kon worden vlot getrokken, het struikelblok. Vanwege het belang en de urgentie van dit en de andere dossiers is er veel kritiek op vooral premier Mark Rutte die zelf op de val lijkt te hebben aangestuurd. Wie iets meer door de oogbaren kijkt, ziet vooral een land dat niet weet hoe het de weg vooruit moet vinden en vervolgens een regering die daar geen adequaat antwoord op heeft. We hebben een nieuwe visie nodig op wat wij als land zijn en willen – moeten – zijn, maar geen politieke partij komt op dit moment tot een dergelijke visie. Ze blijven allemaal hangen in het oplossen van problemen die zich voordoen en willen alle vermeende belangen recht doen. Dat reproduceert het probleem. Er is een andere, creatieve invalshoek nodig.

Eerder deze week las ik opnieuw in het boek *Minima Moralia* van de Duits-Joodse filosoof Theodor W. Adorno (1903-1969) uit 1951. De ondertitel van deze verzameling korte essays over de vragen die het leven stelt, luidt: *Reflecties uit het beschadigde leven*. Adorno schrijft *unverfroren* – het is de beroemdste zin uit het boek –: *Es gibt kein richtiges Leben im falschen*, het is onmogelijk een juist leven te leiden in een verkeerde wereld. Dat we in een verkeerde wereld leven, dat hoeft Adorno naar zijn gevoel niet uit te leggen. Hij keerde zich vooral tegen een massacultuur die mensen ongevoelig maakt voor en onverschillig maakt tegenover lijden en dood. Alles werd in toenemende mate voorgesteld als een stap of weg naar vooruitgang. De achterkant daarvan – de uitbuiting, de psychologische druk, de vernietiging van hele leefwerelden – werd stelselmatig buiten beeld gehouden. Noem mij een zwartkijker, maar in de tijd dat de Nederlandse politiek in koor riep dat wij in zo'n 'fantastisch land' leefden uit vrees anders de populistische wind in de zeilen te geven, vond ik Adorno een belangrijk tegengeluid.

Maar afgelopen week herlas ik het slot van Adorno's *Minima Moralia* om er juist hoop uit te putten. In het laatste fragment schrijft Adorno:

De enige filosofie die in het aangezicht van wanhoop nog te rechtvaardigen valt, is de poging om naar alle dingen te kijken zoals ze vanuit het standpunt van verlossing zouden verschijnen. Kennis heeft geen ander licht dan dat vanuit het standpunt van verlossing op de wereld schijnt.

Adorno is sceptisch over de mogelijkheid van een dergelijke filosofie. Immers, zo zegt hij, wij zitten allemaal vast in de gebruikelijke, onverloste manier van kijken. Wat Adorno ook wel het messiaanse licht noemt, wordt echter alleen zichtbaar als we daarmee weten te breken en – zegt Adorno dan – juist wie dat denkt te doen, zit het diepst gevangen in de heersende visie. Hoe meer een denksysteem pretendeert los te staan van de geldende mening en haar blinde vlekken, des te weerlozer staat het ertegenover en des te meer valt het er ten prooi aan.

Adorno was een gesecculariseerde Jood en geloofde niet in God. Volgens hem moesten mensen zichzelf leren om alles te zien in het licht van de verlossing. Maar voor mij, die probeert met het evangelie te leven, schijnt in het optreden van Jezus dit messiaanse licht. In dit licht wordt alles zichtbaar als deel van het rijk van God. Jezus belichaamt te midden van het leven de breuk met de gebruikelijke gang van en visie op het leven. Neem de zaligsprekingen aan het begin van de Bergrede. Indien armoede de opening is naar een andere vorm van rijkdom, verdriet een ingang voor werkelijke troost, verlangen naar recht en gerechtigheid de ontmaskering betekent van de schijnbare onvermijdelijkheid van het onrecht, elke daad van barmhartigheid het begin is van een cultuur van compassie en een zuiver hart Gods aanwezigheid aan het licht brengt, dan *gibt es ein richtiges Leben im falschen*, dan is het mogelijk juist te leven in een verkeerde wereld. Maar hiervoor is het wel nodig te zien en te belijden dat onze wereld een verkeerde is. Dan wordt het mogelijk dat wat er gebeurt en wat wij ondanks onszelf soms doen, verschijnen als een aanzet tot een goed leven. Dat lijkt moeilijk, maar dat komt omdat het zo simpel is. Zoals Jezus het in het evangelie van deze zondag zegt:

Ik dank U, Vader, Heer van hemel en aarde, omdat U dit verborgen hebt voor wijzen en verstandigen en het onthuld hebt aan eenvoudigen. Ja, Vader, zo hebt U het goedgevonden (Matteüs 11,25-26).

Het is niet moeilijk om te begrijpen dat een politiek die vluchtelingen niet ziet als gevolg van een probleem dat wij mede veroorzaken en dat wij in ieder geval mede moeten dragen, maar als oorzaken van een probleem dat wij niet opgelost krijgen en daarom zoveel mogelijk moeten verdwijnen, failliet is. Het is moeilijk om toe te geven dat dit onze politiek is en daarmee ons failliet. Maar pas als we dit doen, komt er ruimte voor verandering.

Eigenlijk wilde ik deze *Tekenen in de Tijd* wijden aan de benoeming van de Argentijn Víctor Manuel Fernández als prefect van wat tegenwoordig de Dicasterie voor de Geloofsleer heet. Fernández is een vertrouweling van paus Franciscus en heeft aan belangrijke documenten van dit pontificaat meegewerkt. Opmerkelijk is vooral de brief waarin de paus nader ingaat op de opdracht die Fernández en zijn dicasterie wat hem betreft hebben. Na de aanhef 'Beste broeder' begint de brief zo:

Als nieuwe prefect van de Dicasterie voor de Geloofsleer vertrouw ik u een taak toe die ik als zeer waardevol beschouw. Het centrale doel is het bewaken van de leer die voortvloeit uit het geloof om redenen te geven voor onze hoop, maar niet als een vijand die kritiek levert en veroordeelt.

De paus noemt vervolgens methoden van de voorgangers van de dicasterie – waarbij het onduidelijk is of hij doelt op de oude inquisitie of op de Congregatie voor de Geloofsleer onder Jozef Ratzinger – zelfs 'immoreel', maar hij neemt in ieder geval afstand van de drift om leerstellige dwalingen te vervolgen.

De paus benadrukt dat hij van de nieuwe prefect iets heel anders verwacht. Harmonieuze groei in geloof zal de christelijke leer effectiever bewaren dan welk controlemechanisme dan ook, stelt paus Franciscus. Hij vraagt Fernández daarom de theologische creativiteit te bevorderen en niet bang te zijn voor theologische diversiteit, die de kerk in beginsel kan verrijken. Wat de paus betreft is de uiteindelijke inzet:

We hebben een manier van denken nodig die op overtuigende wijze een God kan presenteren die liefheeft, die vergeeft, die redt, die bevrijdt, die mensen stimuleert en oproept tot broederlijke dienstbaarheid.

Dit is inderdaad wat wij nodig hebben. Een Dicasterie voor de Geloofsleer die dat stimuleert, dat zou wat mij betreft – en voor heel veel collega's! – een droom zijn. Dan kan de theologie naar mijn overtuiging er zelfs aan bijdragen om onze politieke impasses te doorbreken – die overigens niet alleen die van Nederland zijn. Niet door politiek te bedrijven, maar door de ruimte vrij te maken voor God, wiens werkelijkheid volgens een geliefde woordkeuze van de paus, altijd groter is dan welke theorie ook.

Erik Borgman, lekenDominicaan
voorzitter van de programmaraad van het Huis van Dominicus in Utrecht